

Bertha Zoltán

Posztmodernizmus és értékonzervativizmus

Néhány szó az erdélyi magyar költészet egy újabb jelenségeiről

A modern erdélyi — és az egész legújabb kori — magyar irodalom, költészet szemléleti orientációjának középpontjában talán mindeneke-lőtt az egyéni létezés övezetébe szakadt, magát kétségtelennek tűnő vég-érvényességgel kijelentő önértéknek, a személyiségi lét önmagáért valóságának a megkísértése áll. A transzszilvanizmus, amely kimondat-lanul, kinyilatkoztatások nélkül, érzelmi-lelkületi-felfogásbeli mélyára-maiban is képes volt első meghanyatlása után szinte újabb fél év-századnyi perspektívát befolyásolni, igézni, a legfrissebb, hatalmas ener-giájú kihívásokat már aligha viselheti el. Mindaz, ami kényes egyensúly-ban tarthatta lélek és helyzet, bensőség és sors, önérték és külső szorítás feszült küzdelemfolyamatát (a különfajta táji, történelmi, közösségi deter-minációk kötöttségek közé beágyazó vonatkozásaival, morális imper-atívuszaival, tapintható és szilárd azonosságfilozófiai bázist nyújtó etikai idealizmusával) — átértelmeződve bomlik fel. Ideológiai keretek és vázak lazulnak meg, a külső körülmények hatalma már másképpen függ össze az introverzió vagy introspekció eluralkodó érzékelésirányá-val, s az áttetsző erkölcsi megfeleltetések, viszonyítások, utalások, remé-nyek és bizakodások, utopisztikus illúziók allegorikus formái és esz-ményítő képi ideologémái elmosódnak, és átadják helyüket a bizonyta-lanságot, többértelműséget, efemer pillanatnyiságot, meghatározhatat-lanságot sugalló, szürrealisztikusan lebegtetett lírai alakzatoknak. Modern és posztmodern élmény- és ízlésvilágnak, nemzedéki beállított-ságnak, modern hitelű aktivizmusnak és posztmodern toleráns eklekti-cizmusnak korokon átívelő-áthúzódo jellegzetessége, alapvetése a személyiség eredendő elsőbbségét valló, állító, érző, felfedező, megbizo-nyító művészi magatartás és nézőpont. Ezek az újabb generációk erős teoretikus igényességet és intellektuális radikalizmust hoztak az erdélyi magyar kulturális közéletbe; a szellemi-ontológiai, esztétikai problémák megközelítése, a rájuk jellemző gondolkodásmód egy nagy, átfogó szel-lem- és társadalomtörténelmi, egy nemcsak a magyar, hanem a kelet- és közép-európai — sőt, talán az egész világra vonatkozó, azt érintő, befo-lyásoló — történelem szempontjából is meghatározó eszmei, elvi tenden-

ciába illeszkedik. Ez pedig, legáltalánosabb értelemben, a személyfölötti totalitások módszeres, kritikai lebontása, az individualitáson túlmutató jelenségeknek is a szubjektum feltétlen alanyiségéhez való rendelése, az egyéni és a vállalt, intencionális közösségi akarat, cselekvés szabadságát korlátozó vagy megsemmisítő hatalom elutasítása, tehát az emberi személy autonómiájának visszaszerzése, visszavétele a demokratikus életközeg mindennemű lehetőségeinek megteremtése jegyében.

A látásmód- és kifejezésbeli nemzedéki különbségek azonban természetesen csak nagyon finomak lehetnek. Olyasfélék, mint amilyen szintén árnyalatnyi hangsúlyeltérés mutatkozik például az egyén és hatalom, erkölcs és szabadság konfliktushelyzeteit oly sok tematikai és egyéb hasonlósággal dramatizáló Sütő Andárs-, illetve Székely János-darabok modellalkotó, helyzetmegjelenítő személyiségképe között. Míg Sütő hősei hitük és érzelmük elevenségében némileg reflektálatlanabban kapcsolódnak saját meggyőződésükhöz és igazságkeresésükhöz, addig Székely János alakjaiban — s kiváltképpen a *Protestánsok* főszereplőjében — különlegesen tisztán és racionálisan válik szét hitvallás, eszmény, meggyőződés és szabad reflexió a személyiség tudatvilágán belül, s a higgadt érvelésű, önmegtartóztató, visszafogott szenvedélyű hős értékelés és közvetlen érdekpozíció megkülönböztetésével demonstrálja, hogy a szabadság az egyént nem a képviselt, hirdetett igazság másoktól megítélt érvényességtartalmának mértékében megillető adomány, hanem a szubjektum eredendő létéből, mivoltából fakadó, a kialakított nézetektől függetlenül kijáró univerzális, magáértvaló emberi jog. „Nézze, uram, amivel kapcsolatban / Ön kérve kért / saját javamra/, hogy / Hallgassak róla, noha gondolom, / Én azt régóta nem is gondolom már. / Hogy gondolhatnék olyasmit tovább, / Amit eszköznek és ürügynek érzek? / Nem gondolom, tisztelt uram, de mégis / Hajlandó vagyok meghalni azért, / Hogy szabad legyen gondolnom. Világos? / Hajlandó vagyok, uram, mindhalálig / Itt raboskodni, itt pusztulni el, / Hajlandó vagyok megrakni, s akár / Saját fejemre gyűjtani a máglyát, / Csak gondolhas-sam ezt vagy bármi mást. / Hát ez a helyzet. Gondolom, megérti” — mondja a hugenotta az inkvizítornak. S ez nem meghasonlás, csak a személyiség belső megrétegeződése: azaz az intelligencia magasrendűsége — a szuverenitás alapvető őrzésével, de a belső egység reflexív differenciálásával. A lélek sem az elgondolt eszmék igazságtartalmával, sem a közvetlen életérdekekkel nem azonosul, hanem csak a mindezeket lehetővé tevő alapvető személyiségi szabadságjogok szuverén igényével. Mert más dolog egy meggyőződéssel vallott hitért, ideálért vállalni az önfeláldozást, és más a minderre képesítő szellem és szubjektum abszolút elvi elsőbbségéért küzdeni. Más dolog a vélt igazsággal azonosulni, és megint

más a bárminemű, változékony gondolat fundamentumának, az egyéni szabadságnak és önrendelkezésnek az elidegeníthetlenségéért viaskodni vagy szenvedni; vagyis csak az elemi, egyetemes emberi jogigénnyel, szabadságjog-állítással: a mindenkit egyaránt, egyenlően megillető szabadság szerkezetének egyetlen, végső előfeltételével, önértékével s az ezen önértékhez fűződő ragaszkodással azonosulni. A végsőig vitt vagy vihető kitartás a jellem nagyságát példázza; s látszatra az eszméiért mártírrá lett héroszok tulajdonságait idézi. Pedig minőségileg, gyökerében más ez a viselkedés: keserű és illúziótlan, de mégis felemelő; s éppen azzal, hogy definitíve nem a saját igazságának a szabadságáért — pláne nem saját eszméinek győzelmére törve —, hanem az önmagában érvényes szabadság magáértvalóságáért lép fel. Megpillantva az ember embertől elszenvedett kínjának legmélyét, az ádáz erőszakot, a vélt igazságot kiterjeszteni, másokat akár akaratauk ellenére is üdvözíteni, boldogítani törekvő agresszivitást, amely másokat kényszerű alárendelésre, alávetetésre kárhoztat — amíg az őszinte hitek csatájában az számít, hogy kinek van igaza, s nem az, hogy mindenki egyenjogú-e.

Ez az a letisztultság, amely előtt Markó Béla így tiszteleg: „s amíg a legtalálóbbszót kerested, // mindvégig tudtad, hogy a gondolat, / mit évről évre áttetszőbb szavakba / öltöztettél: sok csillogó kacatba, / csak pusztul így, és sokkal pontosabb // ott legbelül” (*Egy költészet genezise*). S így (is) létesül az a kötődés, amely posztmodern ihletettséggel, korhangulat atmoszférájából ér vissza, különös rezignációval, bizonyos alapértékekhez. Például a formatisztelethez, a műgondhoz, amely Markó Bélánál, legújabb kötete, a *Kiűzetés a számítógépből* (1991) tanúsága szerint is, delejező hatást, befolyást gyakorol a megszólalás modalitására. A régi versformák, túlnyomórészt a szonett zártságába egyre csi-szoltabb, egyre szikárabban egyszerűnek tűnő gondolati, érzelmi hullámzások kereteződnek. A Markó-vers jellegzetesen dús képi, leíró szövevényessége egyre inkább az ódon lágyság, az elégikus, tempós nyugalom biztonsága jegyében gömbölyödik le, s évezredes emberi alapélmények, -képzetek, -toposzok, természeti tapasztalatok látványformái között. A szerelmi összetartozás, az emberi lét önmagára utaltsága a kozmoszban, a csillagok, az éjszaka, felhők, fák, füvek archaikus jelentéssugárzással bíró életközegében: mindez tartalmilag is visszatérést, visszahajlást jelez az ősi evidenciák felkavaró mélyvilágához. De a tárgyias-ábrázoló megfogalmazás, a bölcselő jellegű, cizellált fogalmi megnevezés nemcsak a hagyományosság, hanem egyúttal egyfajta modernség leheletét is árasztja: a bizonyos metaforikus karcsúsítás, mondhatni imaginárius redukcionizmus, sőt, minimalizmus légkörét. Ennek eszköze, alakja például

egyres gondolatfutamok hétköznapias kiírtsága, egyszerű ismétlésekig is eljutó keresetlensége, evidenciaszerűsége: „Nehéz magányomból én is kitortem / már annyiszor, szerettem és gyűlöltem, / hol szerelemben égetem, hol haragban, / azt hittem mégis, hogy szabad maradtam, // pedig csak az lehet szabad, ki végképp / közömbös, és csak ön maga a mérték / minden tettében, s nem szabad, ki lelkes, / ki kapkod fűhöz, fához, szerelemhez, // de mire jó ilyen szabadnak lenni, / senkit se félni, senkit se keresni, / senkit se várni, senkihez se szólni” stb. (*Szerelmes szonettkioszorú 8.*) Dallam, ritmus, hangnem, érzület: mind valamifajta újtradicionalizmust sugall — s efféléőről is beszél Markó Béla fiatal képzőművészek kapcsán: ha a kritikus „kiegyensúlyozottan konzervatív ízlésű, akkor elégedetten figyelheti, hogy otthonában is, az egykor új, más világot teremtő Bolyaiak városában ismét ecsettel dolgoznak a fiatal festők, ismét szeretnek rajzolni a fiatal grafikusok, és ismét figurális kompozíciókkal küszködnek a fiatal szobrászok”. (*Higgadt fiatalok?* In: *Utunk—Helikon Évkönyv 89—90*) Bár Markó Béla nem az avantgárd expanzionista irányultsága felől közelíti a klasszicizáló lehetőségeket, hiszen — ahogy mondja — „sokak számára hermetikusan, manierista, analitikusan” költészettípus, képek, látomások rendkívül sűrű, fantáziadús szövedékét megteremtő stílus volt rá előzőleg jellemző, most mégis bővülésnek, értékhalmozódásnak tekinthetjük ezt a tematikai, élményi alaprétegeket mozgósító, régies és új rezignációt egyesítő, a szemléleti elvontságot megdöbbentően elemi létezésképletekbe oldó lírai összegzést.

Klasszicizáló ihlet, archaizáló stílusáthasonítások, imitáció és játék, zeneiség, rím- és ritmusformák gazdag, variatív alkalmazása széles körben jellemző a fiatal erdélyi költészetre Kovács András Ferenctől Tompa Gáborig, Visky Andrástól Egyed Emeséig stb. A szövegek utalásos rendszerének, a szövegeköziség jelenségének — amely jelenség megléte egyébként az erdélyi líra újabb időszakának egyik legerőteljesebb tulajdonsága Szilágyi Domokostól Lászlóffy Csabán és Farkas Árpádon keresztül a maiakig —, tehát az intertextuálítás meghatározó szerepének pontos elemzését adja Borcsa János kitűnő tanulmánya. (*Szövegszigettenger*. Magyar Műhely, XXXI/83., 1992. március 20.) Ugyancsak ő mutat rá a Balla Zsófia költészetében észrevehető elmozdulásokra. A befelé nézés kontemplatív hangoltsága, radikális önreflexivitása újabban erősebb érzelmeket, indulatokat s a külső környezetre, körülményekre vonatkozó jelentésértékeket mozgósító vonásokat enged magához. Bármilyen könnyed, játékos, ironikus, szertelen vagy csapongó a jelenkori szellemi felszabadultságot példázó intonáció, bármennyire a személyiség belső te-reiben nyilatkozik is meg minden külsőség, két sajátos értékőrző minő-

ség élesen szembeűnik. Az egyik a társadalmi szituációt, a diktatúrát, vagyis az emberi szorongattatást és elnyomorodást megidézű, ábrázolű konkrét jelentések kihasználása („Így élnűnk nem lehet: / szétzűz a hír, acsargű, / újabb rendelet; / így élnűnk nem lehet: / delirium tremensben vagy / gödrűs kűrházágyba hulltan, / egy szűvrohamban elesve; / rágalomban és félelemben / pusztulnak szűtlan egy veremben” — *Mert kell*). A másik a keserűség sűtét szűneinek folytonos beszűremkedése, a szinte himnikus, rapszodikus lírai áhítattal, sűvágással átitatott szabadságvágy, a versforma rezdűlésnyi fájdalokat is közvetű, borongűs-melankolikus tűnusokkal árnyékolt sokrétűsége, érzékeny és gyengéd kűrvonalazottsága.

Balla Zsűfia válogatott és újabb verseinek kűtete (*Eleven tér*, 1991; *A pėncél nyomai*, 1991) tárja elénk reprezentatívan mindeme esztétikai jegyeket, mikėppen Szűcs Géza gyűjteményes verseskűnyve (*A vendűgszeretű avagy Szűndbád Marienbadban*, 1992) azt, hogy mi módon fér össze a még inkább könnyed játėkossággal, a szinte frivol derűvel, a mesei-neoprimitív gyermekiességgel, a varázslatossá tisztított humorral és bájjal, az ironikus szűviccek, nyelvi fűntorok, szű-, rűm- és ritmusjátėkok dallamával, az űde-bensűsűges-űnértelmezű gesztusokkal, a megsokszorozott jelentés- és utalásrűteggel megsűrűtett idűzetek, vendűgszűvegek, parodisztikus, anekdotikus fordulatok, analógiaák, példázatok folyamatos oszcillációjával (voltakėppen egy egűsz posztmodern kellėktárral) a durva és groteszk valóságdarabok, szűrnyűségmozzanatok megjelenűtése, egy tűrtėnelmi állapot csaknem politikai kűltészettė emelt leírű-dokumentálű megűrűkűtése. A bujkálű félelem és iszonyat hogyan nemesedik éteri művészű kötűanyagga. Hogyan, milyen megragadű titok szerint képesek oly kűlűnleges, szelűd, enyhe érzelmességgel szerve-sűlni, űnnűn jelentésértėkűket sugallatos hangulati értėkkė formálnű-fordűtani, torokszűrűtű erűvė kontextualizálnű a haza, a nemzet, a szabadság általános fogalmai, a nemzeti, nyelvi, kűzűsségi, kűsnėpi pusztulás vűziűi. „Az volt hazám, ahogyan éltėm — / Haza a magasban / s a mėlyben” (*Sűzűletűs napomra*) — vesz át szállűigeeszerűsűgeket a kűltű, s a Balla Zsűfia verssorára tett utalás („Ahogyan élek, az a hazám” — *Ahogyan élek*) is érzėkelteteti azt a kűlűbnbsűget a lėnyegi hasonlűsággban, amely talán űgy is fogalmazhatű (nėmileg aforisztikusan), hogy műg Balla a bensűsűget igyekszik otthonossá, vagy a bensűsűg otthonossággát hazájává tágűtani, addig Szűcs Géza a haza (vágűott) otthonossággát igyekszik bensűvė hitelesűteni, szűlárdűtani. De ez a messzebbreűl indulű tekintet figyelhetű meg Szűcs Gėzánal abban is, ahogyan egzisztenciális távlatot, idűbeli perspektűvákat teremt a műlt, illetve az elkėpzelt jűvű felidűzésével. Saját élete vėgsű kereteinek átérzűse — „hirtelen megte-

szel még egy észrevétlen lépést / és meg sem érzed hogy már túl / vagy az életút másik felén / vagy az innenső felén” (*majd mikor amerikai elnök leszel*); „Ma 32 lettem én is. // És mennyi van még hátra? / beleolvad a számítás / a sűrű éjszakába” (*Születésnapomra*); „Életem egyszer már véget ért” (*Ez már a feltámadás*) — egyszerre rezignáltan sajtó és nyugtalanítóan borzongató.

S ezek azok az egzisztenciális mélységekig hatoló sugárzások, amelyek alapján megkockáztatható két tétel megfogalmazása. Az egyik, hogy a fiatalabb erdélyi költőnemzedék (elsősorban) már nagyszabású összegzésekkel is jelentkező tagjai valamiféle szintézisét tudják adni eredeti, aktuális és örökölt tematikai, hangulati, stilisztikai, személyiségi és történelmi értékdimenzióknak, posztmodern és újkonzervatív szemléleti módozatoknak. A másik, hogy ezzel pedig talán az egész magyar nyelvterületen leginkább nyújthatják annak az egészséges értékirányultságnak a modelljét, amelyet legutóbb Nyilasy Balázs pendített meg (*A szó társadalmi lelke*. Alföld, 1992. 6.), hiányolva azt a magyarországi ízlésuralom látószögéből, egyúttal áttételesen igazolva ezzel az újabb erdélyi magyar költészet eredményeinek megint példát szolgáltató jelentőségét.